

Kraków, 30.09.2023

Dr hab. Marzenna Jakubczak, prof. UP

Instytut Filozofii i Socjologii

Wydział Nauk Humanistycznych

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN

Ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków

E-mail: marzenna.jakubczak@up.krakow.pl

Recenzja pracy doktorskiej Pani mgr Aliny Kaczmarek-Subramanian

pt. „Konteksty i strategie konstruowania tożsamości Konkani w Koczinie, południowe Indie” napisana pod kierunkiem dr hab. Dagnosława Demskiego, prof. IAE PAN

Niniejszą recenzję przedkładam w odpowiedzi na pismo informujące o wyznaczeniu mnie uchwałą Rady Naukowej Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w dniu 29 czerwca 2023 r. na recenzentkę w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora Pani mgr Alinie Kaczmarek-Subramanian w dziedzinie nauk humanistycznych, w ramach dyscypliny etnologia i antropologia kulturowa.

Omówienie pracy

Głównym celem przedstawionej mi do oceny dysertacji Pani mgr Aliny Kaczmarek-Subramanian jest „ukazanie strategii konstruowania tożsamości przez populację Kocziny mówiącą w języku konkani i doszukującą się swoich korzeni na Goa” (s. 4). Uwaga Doktorantki skupia się w szczególności na przedstawieniu strategii przewycięzania ograniczeń wynikających z przynależności członków wspólnoty Konkani do grup społecznych na różne sposoby marginalizowanych. Praca objaśnia złożone konteksty konstruowania, negocjowania i kultywowania tożsamości wyobrażonej wspólnoty etnicznej bazującej na wspólnym języku mówionym i poczuciu podobieństwa ze względu na pochodzenie. Opierając się na własnych badaniach terenowych przeprowadzonych w latach 2014-2018, Autorka podejmuje analizę kluczowych czynników wpływających na proces kształtowania się owej tożsamości, takich jak język, status, majątek, wykształcenie czy zwyczaje. Uwzględnione zostały także zmienne

okoliczności polityczne, historyczne, cywilizacyjne i kulturowe, które warunkują adaptację i stopień asymilacji omawianej wspólnoty w nowym środowisku społecznym. Ambicją Pani mgr Kaczmarek-Subramanian jest ponadto ekstrapolacja bardziej uniwersalnych reguł dotyczących zmiany tożsamości społecznej w oparciu o ustalenia poczynione na podstawie zebranych danych empirycznych. Zdaniem Autorki wspólnota Konkani mimo, że jest stosunkowo nieliczna jak na warunki indyjskie, może posłużyć za reprezentatywny przykład przemian zachodzących w społeczeństwie współczesnych Indii (s. 4-5).

Na pracę, liczącą w sumie 231 stron, składa się pięć głównych rozdziałów oraz zintegrowane z nimi wspólną numeracją części stanowiące *Wstęp*, *Zakończenie*, *Spis wybranych wywiadów i nagrań*, wykaz *Fotografii* i *Bibliografię*. We *Wstępie* wyartykułowane zostało pytanie przewodnie pracy – „co to znaczy być Konkanim w Kochinie?”, po którym Autorka wymienia jeszcze kilka związanych z nim kwestii, którymi zajęła się w swojej dysertacji. Pytania te mają charakter dość ogólny, niemal publicystyczny. Szkoda, że główne założenia i cele pracy nie zostały doprecyzowane z użyciem konkretnych teorii społeczno-kulturowych, do których nawiązuje Autorka w drugim rozdziale. Bardziej precyzyjne wysłowienie problemu badawczego pozwoliłoby na dobór kryteriów porządkowania materiału empirycznego, a w konsekwencji zaowocowałoby wyklarowaniem się bardziej dojrzałych wniosków końcowych.

Rozdział drugi poświęcony jest przede wszystkim omówieniu wybranych teorii społeczno-politycznych tłumaczących genezę i mechanizm działania systemu kastowego i etniczności. W problematykę kast i rozgraniczeń etnicznych czytelnik rozprawy wprowadzony zostaje kompetentnie. Pewne zdziwienie może jedynie budzić kolejność i sposób prezentacji wybranych teorii. Kandydatka niestety nie porządkuje swojego teoretycznego zaplecza ani nie zdobywa się na ocenę i polemikę z tezami lub argumentami tych teoretyków, których poglądów nie podziela. Jej praktyczna wiedza, płynąca z etnologicznych obserwacji w terenie uprawniałaby ją, jak sądzę, do zabrania głosu w debacie na temat przydatności poszczególnych teoretycznych ujęć, w niektórych przypadkach zapewne przeszacowanej.

W kolejnym podrozdziale uwaga Autorki skupia się na kwestii emocji, które odgrywają znaczącą rolę w umacnianiu tożsamości społecznej. W swoich refleksjach na ten temat Pani Alina wykazuje się należytyim krytycznym dystansem do analizowanego materiału i istic hermeneutyczną perspektywą badawczą. Świetnie ilustruje to przytoczony przez nią przykład interpretacji emocji konotowanych przez piosenkę „O Portugalczyku, który porwał żonę” (s. 43).

Rozdział drugi kończą uwagi dotyczące zjawiska klasowości we współczesnych Indiach i krótkie nawiązanie do teorii Iry I. Katznelsona. Doktorantka stara się tu zwięźle ująć specyficzne dla współczesnego społeczeństwa sprzężenie pomiędzy przynależnością kastową a klasową. Przytacza w tym kontekście dwa ciekawe przykłady: podzieloną wtórnie na klasy rolniczą kaste Kudumbi oraz należącą do Konkanich kaste Saraswatów, którzy tradycyjnie związani byli ze stygmatyzującą praktyką tańca świątynnego dewadasi, a w wieku XX-tym dzięki dostępnej edukacji odnieśli klasowy awans, wybierając zawody artystów, profesorów czy prawników.

Z rozdziału trzeciego dowiadujemy się szczegółowo, w jaki sposób Kandydatka przygotowała i przeprowadziła swoje badania terenowe. Autorka dzieli się nie tylko konkretnymi informacjami na temat miejsca, czasu, okoliczności i metod swoich badań, ale także własnymi refleksjami dotyczącymi nietatwego zadania, którym jest obserwacja uczestnicząca. Aby z właściwym nastawieniem – nieorientalizującym wspólnoty Konkanich – przystąpić do badań w terenie, Pani Kaczmarek-Subramanian zdecydowała się na zrelacjonowanie podstawowych tez współczesnego dyskursu interkulturowego i postkolonialnego, korzystając z analiz między innymi Edwarda Saïda, Homiego Bhabhy i Gayatri Spivak.

Rozdział czwarty, najkrótszy, poświęcony jest genealogii omawianej społeczności. Sięgająca ok. 1560 roku migracja z regionu Goa, gdzie członkowie wspólnoty Konkanich doświadczyli brutalnych metod nawracania na chrześcijaństwo, których dopuszczali się portugalscy misjonarze, stała się istotnym elementem narracji kształtującej poczucie tożsamości tej grupy. Kandydatka streszcza w tej części głównie relacje historyczne, które uzupełnia o fragmenty wywiadu przeprowadzonego z członkiem badanej wspólnoty.

W rozdziale piątym, który liczy ponad 120 stron, zawarta została główna część dysertacji. Wywody Pani Aliny Kaczmarek-Subramanian opierają się na oryginalnych badaniach etnograficznych (relacje z przeprowadzonych wywiadów), które opatrzone są stosownymi komentarzami. Autorka reasumuje przy okazji korespondujące z daną wypowiedzią lub podejmowanym przez rozmówcę tematem poglądy wybranych badaczy społeczeństwa i kultury Indii, a także teoretyków socjologii i antropologii społecznej.

Podsumowując, zawarte w pracy wypowiedzi Doktorantki mają charakter głównie opisowo-przeładowy i jako takie posiadają znaczne walory heurystyczne. Struktura dysertacji jest poprawna i pozwala na efektywną realizację podjętego tematu.

Analiza i ocena pracy

Podjęwając się napisania recenzji niniejszej pracy miałam świadomość, że jej problematyka wykracza poza obręb dyscypliny naukowej, w której się specjalizuję. Na moją decyzję o przyjęciu, mimo wszystko, dysertacji do oceny wpłynęły dwa powody. Po pierwsze, temat dotyczy społeczeństwa Indii, którego historia i współczesne problemy nie są mi obce z racji prowadzenia od wielu lat badań nad sanskryckimi tekstami reprezentującymi różne nurty indyjskiej filozofii i religii. Do studiowania intelektualnych tradycji Indii niezbędne są nawiązania do szeroko pojętego kontekstu społeczno-kulturowego. Z tego względu staram się śledzić wyniki badań archeologicznych, socjologicznych, etnologicznych i antropologicznych dotyczących regionu Azji Południowej. Drugim powodem, który skłonił mnie do przyjęcia roli recenzentki rozprawy Pani Kaczmarek-Subramanian był centralny dla niej problem tożsamości. Filozoficzna refleksja nad zagadnieniami podmiotowości, sprawczości i tożsamości osobowej lokuje się w centrum moich zainteresowań naukowych. Dlatego w swojej ocenie skupiłam się głównie na warstwie teoretycznej pracy i bardziej uniwersalnych konsekwencjach, które można wyprowadzić z rozważań na temat przypadku wspólnoty społecznej opisanej w pracy. Rzecz jasna, ocena poprawności przeprowadzonych przez Doktorantkę badań etnograficznych nie mieści się w zakresie moich kompetencji.

Oceniana praca jest niezmiernie ciekawym studium przypadku. Nie jest to przypadek łatwy do opisanego, bo zarysowanie – choćby pobieżne – głównych kontekstów niezbędnych do rzetelnego sportretowania wspólnoty Konkanińskich z Kochinu wymagało od Kandydatki zagłębienia się w rozmaite wątki indyjskiej historii, lokalną politykę, obyczaje i praktyki religijne, a także niuanse etniczne i uwarunkowania ekonomiczno-klasowe. W tej stosunkowo niewielkiej społeczności, w małym organizmie wspólnoty wyobrażonej, skupia się jak w soczewce tak ważna dla współczesnej humanistyki problematyka płynnej tożsamości, tożsamości stale negocjowanej, a zarazem uparcie trwającej w czasie. Słaby podmiot, przygodnie wybierający swoją tożsamość kosmopolita czy nomada – dobrze nam znany z postmodernistycznych lektur – w zderzeniu z członkiem wspólnoty Konkanińskich wydaje się bardzo samotny, oderwany od rzeczywistości społecznej. Typowemu dla kultury zachodniej modelowi indywidualistycznej tożsamości przeciwstawiony zostaje indyjski komunalizm. Proces nieustannie negocjowanych zmian, którym podlega tożsamość wspólnoty opisanej w dysertacji odsłania zupełnie inny sens „płynnej tożsamości”. Z jednej strony logika procesu zmian ma charakter oddolny, to znaczy, że możliwość i potrzebę zmiany sygnalizują

początkowo jednostkowe wybory i działania. Z drugiej strony, do istotnej modyfikacji danego aspektu tożsamości dochodzi wówczas, gdy niejako odgórnie, czyli powszechnie, dana grupa zaczyna przyjmować określoną perspektywę, narrację lub nowy sposób działania (np. zmienia nieco dietę lub specjalność zawodową). Płynna tożsamość grupy pozwala paradoksalnie na podtrzymanie, czy wręcz umocnienie tożsamości identyfikujących się z nią jednostek właśnie dlatego, że owa zmienność sprzyja lepszej asymilacji w szerszym środowisku społecznym zarówno grupy, jak jej członków.

Dostrzeżone przeze mnie usterki warsztatu Doktorantki nie podważają generalnie pozytywnej oceny całej dysertacji. Szkoda, że we *Wstępie* zabrakło jasno sformułowanych założeń metodologicznych i odniesienia się do konkretnych teorii tożsamości, które w przekonaniu Autorki stanowią najbardziej poręczne narzędzie w objaśnianiu zawilości omawianych zagadnień. Na kolejnych stronach pracy przywoływane są co prawda poszczególne teorie, ale raczej w formie wyliczenia niż syntetycznej, starannie przemyślanej relacji ze stanu badań. W *Zakończeniu* mgr Kaczmarek-Subramanian podsumowuje swoją pracę, stwierdzając (s. 207): „Łączyłam [...] wielotorowo istotne teorie antropologiczne mówiące o współczesnym świecie: teorie etniczności, kasty, wielokulturowości i klasy ze studiami postkolonialnymi i zjawiskiem nowoczesnej klasowości w kontekście badanego zjawiska.” Wyznanie to świadczyć może raczej o pewnym zagubieniu Kandydatki w gąszczu teorii niż o przemyślanej gruntownie metodologicznej taktyce badawczej. Choć teoretycznym instrumentarium Autorka posługuje się niewprawnie, z „wielotorowym łączeniem teorii” poradziła sobie przyzwoicie.

Niemniej w tekście mieszają się często poziomy wypowiedzi – treści rzeczowe zlewają się z uwagami teoretycznymi. Na przykład opis konkretnego zjawiska czy procesu miesza się niekiedy w tekście Pani Aliny z odniesieniem do reprezentacji owego zjawiska bądź do modelu, obrazu lub reguły, która dane zjawisko lub proces ma wyjaśnić. Na s. 206 czytamy „**Etniczność również jest podzielona wewnątrznie klasowością i kastowością**, co doskonale widać na starciu światopoglądów Kudumbich i braminów GSB, gdzie nowoczesne koncepcje egalitarystyczne mierzą się z dawniejszymi, ale wciąż obecnymi wzorami kastowości. W efekcie **tworzy się obraz** wieloaspektowej i wielowymiarowej **tożsamości**, jaką reprezentują koczińscy Konkani.”. Czy mowa jest tu o obrazie tożsamości (jakiejś formie reprezentacji istniejącego stanu rzeczy), czy raczej o poczuciu tożsamości (czyli konkretnym zjawisku społecznym)?

Do walorów pracy Pani Aliny należy odpowiedni krytyczny dystans do opisywanych zjawisk oraz posiłkowanie się najnowszą literaturą przedmiotu. Bardzo dobrze udało się Jej uchwycić specyficzne dla społeczeństwa Indii dynamiczne procesy przekształcania wspólnot kastowych i

klasowych pod wpływem zmiennych czynników polityczno-ekonomicznych. Komunikowanie się w tym samym języku, mit wspólnej przeszłości i migracji z Goa, ale także zadawnione animozje pomiędzy członkami pięciu głównych grup Konkanich składają się na jeden *ethnos*, jedną wspólnotę wyobrażoną, która daje członkom poczucie wyjątkowej, wzbudzającej dumę tożsamości zbiorowej.

Za zaletę rozprawy niewątpliwie należy uznać to, iż udało się Kandydatce rzetelnie udokumentować całą gamę sposobów pozwalających na adaptację do nowych warunków migrującej grupy społecznej. Pani mgr Kaczmarek-Subramanian opisuje Konkanich, utrzymujących nadrzędne poczucie wspólnoty, mimo odległej w czasie – bo dokonanej 500 lat temu – relokacji, bez zacierania strukturalnych różnic i wewnętrznych napięć istniejących wewnątrz samej wspólnoty, obejmującej pięć grup kastowych. Trafne i dobrze uzasadnione wydaje się spostrzeżenie wyrażone w dysertacji, iż grupa społeczna Konkanich (i podobne wspólnoty na terenie współczesnych Indii) formowane są niejako ciągle „na nowo”, ponieważ wbrew oficjalnym deklaracjom polityków głoszących zniesienie systemu kastowego, każda złożona wspólnota etniczna, aby zachować swoją tożsamość musi nadal dookreślać się w kontekście tradycyjnych hierarchii (takich jak przynależność warnowa i kastowa), a zarazem uwzględniać zmieniające się dynamicznie współczesne uwarunkowania ekonomiczne i klasowe, a także brać pod uwagę perspektywy, jakie stwarza polityka demokratycznego kraju z powszechnym dostępem do edukacji.

Praca Pani Aliny Kaczmarek-Subramanian stanowi ciekawy i rzetelnie udokumentowany przykład złożonego procesu generowania tożsamości grupowej. Ta swoiście indyjska egzemplifikacja skłania do wysunięcia ogólniejszej tezy. W świetle przedstawionych przez Doktorantkę badań, tożsamość grupy traktowana jest jako warunek, punkt wyjścia tożsamościowych dookreśleń poszczególnych jednostek, a zarazem rezultat podejmowanych indywidualnie wyborów i działań, które – o ile cechuje je spójność i powszechność – wpływają na zmianę tożsamości zbiorowej. Tak pojmowana tożsamość nie poddaje się esencjalizacji, nie da się jej wyczerpująco i jednoznacznie zdefiniować. Dlatego też brak w dysertacji ścisłej definicji pojęcia tożsamości nie zaskakuje i nie stanowi mankamentu. Tożsamość wspólnoty analogicznej do Konkanich jest bowiem zjawiskiem płynnym. Jest to proces nie tylko długotrwały, ale i relatywny, bo zależny od czasu i przestrzeni (tj. konkretnego okresu historycznego, do którego odnosi się dana tożsamość i konkretnego miejsca zamieszkania grupy). W dodatku ów wieloaspektowy proces odtwarzania, renegocjowania, konstruowania i adaptowania tożsamości do zmieniających się okoliczności zewnętrznych, wymaga wysiłku i gotowości do twórczego interpretowania wspólnotowego wyobrażenia „jak to jest być X” przez kolejne pokolenia członków danej grupy. Do oceny skuteczności strategii adaptacyjnej grupy kultywującej własną tożsamość można zaliczyć

kryteria, które pozwalają jej w pierwszym rzędzie na: (1) przetrwanie, (2) zachowanie więzi z pomiędzy członkami / podgrupami, mimo istotnych różnic czy napięć, (3) asymilację do zewnętrznego środowiska, sprzyjającą zyskiwaniu społecznego szacunku / prestiżu / ekonomicznego bezpieczeństwa itd. przez grupę i jej członków.

Uwagi i sugerowane poprawki

Poniższe uwagi i sugerowane poprawki mają charakter głównie redakcyjny i nie rzutują zasadniczo na wyrażoną przeze mnie pozytywną opinię na temat przedłożonej rozprawy. Wymienienie tych drobnych defektów uznaję jednak za celowe, ponieważ zakładam, że Autorka może wziąć pod uwagę przygotowanie artykułów lub monografii w oparciu o dysertację.

Prezentując strukturę swojej rozprawy, Pani Alina podkreśla znaczenie wykorzystanej przez siebie teorii, ale nie wyjaśnia kryteriów jej doboru, zadowolając się przyjęciem „subiektywnej chronologii” (s. 8): „Rozdział drugi jest poświęcony teorii, która zbudowała moją wiedzę, od której wychodzę w badaniu wielowymiarowej tożsamości Konkanich w Koczinie i która jest podstawą dalszej analizy. Pogrupowałam ją chronologicznie, choć jest to chronologia subiektywna.”. Nie dowiadujemy się jednak niestety, jakimi subiektywnymi przesłankami kieruje się Autorka przy wyborze teoretycznych podstaw swoich analiz. Na kwestię tę nie rzucają też światła końcowe fragmenty pracy. Można odnieść wrażenie, że *Zakończenie* napisane jest w pośpiechu, ponieważ wnioski, jakie wyciąga Autorka ze swoich wywodów nie zostały zaprezentowane przejrzysto. Zdarzają się powtórzenia tej samej myśli, zdania niestarannie zredagowane, niegrammatyczne, liczne literówki. Na przykład na s. 205 przydarza się Autorce cała kaskada językowych potknięć: „[...] członkowie wspólnot kastowych są wewnętrznie podzieleni ze względu na zasoby materialne [...]”. Z pewnością chodzi o to, że wspólnoty są wewnętrznie podzielone (a ich członkowie mogą, co najwyżej, być rozdarci wewnętrznie jakimś dylematem, a nie „wewnętrznie podzieleni”). Tuż poniżej czytamy „One [tj. klasy] z kolei łączą ludzi na podstawie znaczących ekonomicznych ponad kastowo, a więc kwestie ekonomicznej zasobności stają się czasem ważniejsze niż rytualne i tradycyjne, wynikające z dawnego układu sił międzykastowych.”. Trudno zgadnąć co konkretnie „znaczącego ekonomicznie” ma na myśli Kandydatka. Nieco dalej pojawia się niefortunny skrót myślowy „Trzecim kierunkiem tożsamości koczińskich Konkanich jest etniczność [...]”. Trudno uznać zwrot „kierunek tożsamości” za kategorię równorzędną ze „zrębem tożsamości”, choć akapit ten rozpoczyna Autorka od podsumowania: „Wyodrębnić można więc zasadnicze trzy zręby reprodukcji i budowania tożsamości przez Konkanich w Koczinie.”. Czy wobec tego „trzeci

kierunek tożsamości” to zarazem „trzeci zrąb tożsamości”? Obawiam się, że ani zręby, ani kierunki nie tworzą w polszczyźnie zgrabnych związków frazeologicznych z tożsamością.

Zdanie na s. 207 zawiera usterkę gramatyczną, przez co staje się niezrozumiałe: „**Przykład** Konkanich mówi o wyodrębnianiu się grup w indyjskim środowisku wielokulturowym, **który** nie ma jednoznacznych struktur.”. Nie jest jasne co właściwie pozbawione jest jednoznacznych struktur: (a) przykład Konkanich (na tę opcję wskazuje gramatyka), (b) grupy społeczne czy (c) wielokulturowe środowisko?

Na s. 217, na fotografii mapy miasta Kochin oznaczenie rozmieszczenia wspólnot Konkani jest nieczytelne.

W *Bibliografii* (s. 218-230) rzucają się w oczy mankamenty redakcyjne (jak się domyślam, spowodowane przez pośpiech lub niechlujność?), a mianowicie Autorka nie podaje przeważnie nazw wydawnictw i nie wyróżnia tytułów monografii kursywą. W niektórych pozycjach bibliograficznych pomija nazwiska redaktorów i/lub tłumaczy, w innych podaje błędnie datę wydania. Przytaczam tylko kilka przykładowych usterek:

- Clifford, J. 2000 O autorytecie etnograficznym, [w:] Kłopoty z kulturą, Warszawa, s. 29-63. ► brak nazwisk tłumaczy i podtytułu. Pełny tytuł brzmi: Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka.
- Clifford, J. 2004 Praktyki przestrzenne, s. badania terenowe, podróże i praktyki dyscyplinujące w antropologii, [w:] Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje, red. E. Nowicka, M. Kempny, Warszawa, s. 139-179. ► błędna data wydania, powinna być 2003.
- Cohen, A. 2003 Wspólnoty znaczeń, [w:] Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej, Warszawa, s. 192-215. ► brak nazwisk redaktorów.
- 2012. Emocje w kulturze, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Narodowe Centrum Kultury. ► brak nazwisk redaktorów.
- Dumont, L. 2009 Homo hierarchicus. System kastowy i jego implikacje, Kraków. ► brak nazwiska tłumaczki.

Konkluzja

W świetle przedstawionej opinii o rozprawie doktorskiej „Konteksty i strategię konstruowania tożsamości Konkaniów w Koczinie, południowe Indie” uważam, że Pani mgr Alina Kaczmarek-Subramanian posiada rozległą wiedzę z zakresu kultury i społeczeństwa Indii. W swojej pracy wykazała się również umiejętnością stosowania metod badawczych i współczesnych teorii naukowych przydatnych na gruncie etnologii i antropologii kulturowej. Autorka z powodzeniem zrealizowała podjęty temat, uważnie śledząc splątane wątki zawilego procesu kształtowania się tożsamości społecznej. Przemysłana struktura dysertacji pozwoliła jej na rzetelne, wielostronne naświetlenie omawianego zagadnienia. Uwzględniając przedstawione wyżej zastrzeżenia i uwagi stwierdzam, iż w świetle obowiązujących regulacji prawnych rozprawa Pani mgr Kaczmarek-Subramanian spełnia z powodzeniem wymogi stawiane pracom doktorskim. Wnioskuje zatem o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Marek Joluborek